

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

Andrea MILANKO (Odsjek za kroatistiku
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu)

TEORIJSKI OTPORI, ČITANJE I SAN O IRMINOJ INJEKCIJI

Primljeno 20. 10. 2013.

UDK 028:159.963:141.72

Rad polazi od, za psihoanalizu središnjega, Freudova tumačenja sna o Irminoj injekciji, kojim je otac psihoanalize postavio osnove interpretacije sna. Smatrajući da je analiza toga sna ogledni primjer na kojem se može pratiti genealogija sukoba u čitateljskim procedurama feminističke i psihoanalitičke kritike s jedne te dekonstrukcije s druge strane, autorica ispituje kako je Freudovo tumačenje izišlo iz okvira strogo psihoanalitičke teorije i pridonijelo razvoju politike čitanja književnog teksta. Pritom se razmatra tijek rasprave od Freuda i Lacana do Felman i Derridaa.

Ključne riječi: tumačenje snova, otpor čitanju, pupak sna, spolna razlika, feministička kritika

227

OD SNA DO KNJIŽEVNOG TEKSTA

Psihoanaliza kakvu je osmislio i razvijao Sigmund Freud od početka je imala ambicije veće od pomaka u kliničkom liječenju histeričarki. Kao što kaže Paul Ricoeur, Freudova namjera »nije bila samo obnova psihijatrije, već ponovno tumačenje cjelokupnosti psihičkih rezultata kulture, od sna do religije, preko umjetnosti i morala« (2005: 12). Štoviše, napominje Ricoeur, u *Tumačenju snova* (1900) »započinje približavanje mitologiji i književnosti« (*ibid.*: 13). Takav interes psihoanalizu je odveo na stranputicu psihobiografizma i vulgarne primjene psihoanalitičkih koncepata na književni tekst (usp. Rabaté 2010: 83).

Krajem 1970-ih u SAD-u se javljaju književni teoretičari koji se, nezadovoljni uskim književnoteorijskim aparatom, utječu za pomoć psihoanalizi; pritom im je stalo objasniti mehanizme čitateljevih reakcija na književni tekst, čime su nedvojbeno pokušavali uhvatiti korak s njemačkom teorijom recepcije, tj. njezinim američkim pandanom, teorijom čitateljskog odgovora

(*reader-response criticism*). Na tom tragu svoje su priloge dali Shoshana Felman (1977) studijom »Turning the Screw of Interpretation« o frejdovskom modelu čitanja i otporu interpretaciji, Norman Holland (1989) transaktivnom teorijom čitanja i Peter Brooks (1984) psihoanalitičkom teorijom zapleta. Krajem 1970-ih započinje i feministička rehabilitacija psihoanalize, ponajprije zahvaljujući radovima jejskih teoretičarki Shoshane Felman i Barbare Johnson, učenica uglednoga američkog profesora i kolege, Belgijanca Paula de Mana. Formativni dio njihove akademske izobrazbe odvijao se i na europskom tlu, u Francuskoj. Budući da je isto razdoblje na europskoj teorijskoj sceni obilježeno aktivnim djelovanjem Jacquesa Lacana i Jacquesa Derridaa, američke teoretičarke preuzimaju Lacanov preispis Freuda i Derridaovu metodu čitanja te njima obogaćuju američku tradiciju Nove kritike. Taj plodni susret američke i europske tradicije pokrenuo je lavinu kritičkih čitanja književoga kanona s političkim implikacijama.

228

No u Francuskoj se nije ni izbliza vodio tako miroljubiv suživot lakanovske psihoanalize i dekonstrukcije, a vrhunac tog sukoba odigrao se, ne bez ironije, na poprištu teksta *američkog* pisca. To je bilo, dakako, Derridaovo [1975] (1987) bespoštedno čitanje Lacanova »Seminara o 'Ukradenom pismu'« [1955] (2006), »Le facteur de la vérité«, čijim se implikacijama pozabavila Johnson u glasovitoj studiji »Okvir referencije« [1977] (1992a). Američku akademsku scenu kojom je dominirala dekonstrukcija potresao je 1980-ih skandal u povodu otkrića antisemitskih novinskih napisa Paula de Mana tijekom Drugoga svjetskog rata, pa se dijelom i zbog toga teorijski krajolik u Americi 1990-ih stubokom promijenio. Upravo 1990-ih Derrida sudjeluje na europskim simpozijima o dosezima psihoanalize i u tim prilikama, pošto su se strasti smirile, rekapitulira Freudove i Lacanove domete, kao i razloge zbog kojih se dekonstrukcija ne može teorijski izmiriti s lakanovskom psihoanalizom. U istom desetljeću potonja se decentrira na europskom tlu – uz Francusku prednjači Slovenija, najviše radovima Slavoj Žižeka. Spoj Lacana i Marxa Žižeka je uglavnom odveo u medijsku kulturu i politiku, dok se književnih tekstova dotiče tek uzgred. No slovenski teoretičari Alenka Zupančič i Mladen Dolar održali su na životu psihoanalitički interes za djela visokoumjetničke književnosti, a Dolar (2010) nedavno se vratio snu iz kojeg se rodila psihoanaliza, snu o Irminoj injekciji, iz kojeg se otisnula psihoanalitička interpretacija *teksta*.

Ovaj munjeviti pregled gibanja, mimoilaženja i sudara psihoanalize i dekonstrukcije uveli smo kako bismo iz njega izdvojili jednu nit kojom ćemo se pozabaviti na sljedećim stranicama. Polazimo, naime, od teze da je recepcija Freudova tumačenja sna o Irminoj injekciji neizostavna želimo li razumjeti

podrijetlo sukoba i teorijske úloge između psihoanalize i dekonstrukcije. Naime, dosad su autori uglavnom osvjetljavali relaciju Lacan-Derrida na poprištu »Ukradenog pisma«, ostavivši po strani iznimno složenu raspravu o Freudovoj prisili ponavljanja, kao i analizu sna o Irminoj injekciji. Budući da je taj san uvukao i feminističku kritiku kao aktivnu sugovornicu te otvorio prostor za razmatranje protokola čitanja književnog teksta, nastojat ćemo pokazati da okršaje psihoanalize i dekonstrukcije valja smjestiti u sâm početak psihoanalize, a ne na početak njezina upletanja u čitanje književnih tekstova. Potom ćemo raščlaniti dvije ideje razlike, jednu koju zastupa dekonstrukcija i drugu koja konstituira psihoanalizu, ne bismo li tako otvorili pitanje *politike* čitanja književnog teksta.

KRALJEVSKIM PUTOM U NESVJESNO: FREUDOVA RUTA

Freudovo psihoterapijsko druženje s Irmom pokazalo je u punoj mjeri koliko je nezahvalna pozicija liječnika koji je s pacijentom i u obiteljskim odnosima, »tu je osobno zanimanje liječnika veće, a njegov autoritet manji« (Freud 2001: 131)¹ ili, Lacanovim riječima, ne da se izbjeći protuprijenos (1991: 149), tj. projekcija liječnikovih osjećaja, misli i predodžaba na pacijenta. Dakle, kad Freud zaključuje analizu tog sna dalekosežnim uvidom, prinuđeni smo formulaciju ispitati na nekoliko razina: san »određene odnose prikazuje kako bih ja [Freud-liječnik/psihoanalitičar? Freud-muškarac? Freudov ego? Op. a.] to mogao poželjeti«, a u krajnjem izvodu »njegov je sadržaj ispunjenje želje, njegov je motiv želja [liječnika/psihoanalitičara? muškarca? ega? Op. a.]« (Freud 2001: 144). San ima dvojnu strukturu, sastoji se od »sadržaja sna« i »misli sna, prikrivenih iza njega« (*ibid.*). Uz to, ima i »smisao« (*ibid.*), što će reći da »ni u kom slučaju nije iskaz razmrvljene djelatnosti mozga« (147), štoviše, smisao sna upravo *jest* teza da sadržaj sna *prikriva* neko značenje, da sadržaj sna *nešto* znači i znači *za nekoga* pred kim se ima razloga skrivati – odatle »premještanje u stanje nekritičkog samopromatranja« (128), kao i

229

¹ Dolar (2010) nam donosi »ključeve« Freudova sna, koji se može čitati kao *roman à clef*. Irma je izmišljeno ime za Freudovu pacijenticu Annu Hammerschlag-Lichtheim, čiji je otac bio Samuel Hammerschlag, Freudov učitelj hebrejskog. Irmina prijateljica koju bi Freud u snu radije od Irme za pacijenticu jest Sophie Schwab-Paneth, dok je treća žena iz Freudova sna bila Mathilde Breuer rođena Altmann, Breuerova supruga. Sve su te žene bile krsne kume Freudovih kćeri, po kojima su i dobile imena. Joseph Breuer zamaskirao se u dr. M.-a.

»iskrivljenje sna« (*ibid.*: 169–170). No što san znači, koji mu je smisao i za koga? Za koga – »to je važno pitanje« (Lacan 1991: 126).

San o Irminoj injekciji prvi je san koji je Freud »podrobno protumačio« (2001: 131). Vlada opće slaganje oko važnosti mjesta tog sna u kontekstu *Tumačenja snova*:² ne samo da je prvi »podrobno« protumačen san nego je i zaglavni san, iz njega proizlazi psihoanaliza – za sve čitatelje Freudove studije. Naime, Freud je očito tumačio i druge snove, svakako djelomično, a možda i još uspješnije, no to ne mijenja činjenicu da nam je ulaz u psihoanalizu namijenjen isključivo tim uzorkom hermeneutike snova. Usnuo ga je pred jutro 24. srpnja 1895, dakle iste godine kada je u suautorstvu s Breuerom objavio *Studije o histeriji*. Donosimo san u cijelosti:

230

Velika dvorana – mnogo uzvanika, koje mi dočekujemo. – Među njima je i Irma, a ja je odmah odvodim u stranu, da bih joj istodobno odgovorio na njeno pismo, a i uputio zamjerke, što još uvijek ne prihvaća »rješenje« [Lösung]. Kažem joj: »Ako još uvijek imaš bolove, tada je to uistinu samo tvoja krivnja.« Ona odgovara: »Kad bi ti znao kakve bolove imam baš sada u vratu, želucu i tijelu, sve me steže.« – Ja se uplašim, i pogledam je. Ona mi se učini blijedom i podbuhlom; pomišljam: na kraju ipak previđam nešto, što je organsko. Vodim je do prozora, i pregledavam joj vrat. Pri tome ona iskazuje pomalo nećkanja, kao žene koje imaju umjetne zube. Mislim, pa njoj to ipak nije potrebno. – Potom se usta ipak posve dobro otvaraju, i na desnoj strani pronalazim veliku mrlju, dok na drugom mjestu, na čudnim naboranim tvorevinama koje su očito građene prema nosnim školjkama, primjećujem raširene bijelo-sive kraste. Brzo pozovem dr. M.-a, koji ponavlja pregled i potvrđuje... Dr. M. izgleda posve drukčije no inače; vrlo je blijed, šepa, nema brade... Sad uz nju stoji i moj prijatelj Otto, a prijatelj Leopold je perkutira preko prsluka, pa kaže: »Ona dolje lijevo ima potmulu zrak.« Upozorava i na infiltrirani dio kože na lijevom ramenu (što i ja osjećam, kao i on, usprkos odjeći)... M. kaže. »Nema sumnje, to je neka infekcija, ali ništa zato; oboljet će još i od dizenterije, pa će se otrov izlučiti...« Mi također neposredno znamo i uzrok infekcije. Prijatelj Otto dao joj je nedavno, kad se nije dobro osjećala, injekciju s preparatom propila... Propilen.... propionska kiselina... trimetilamin (čiju formulu vidim pred sobom otisnutu masnim slovima)... Takve se injekcije baš i ne daju olako... Vjerojatno ni igla nije bila čista. (Freud 2001: 132)

Freud se zalaže za »tumačenje *en détail* (pojediniosti), a ne *en masse* (cjeline)« (129), zato analizu sna organizira oko izdvojenih prizora, opskrbljujući ih asocijacijama iz životnog iskustva, po načelu bliskosti i/ili sličnosti. Među-

² Primjerice, usp. Lacan 1991: 13. poglavlje, Mehlman 1976, Felman 1985, Derrida 1998, Dolar 2010.

tim, tijekom tumačenja namjerno je zaobišao jedan *détail*, pojedinost koja je, štoviše, *premještena* iz tijela teksta u fusnotu, a odnosi se na asocijacije u vezi sa ženama iz Freudova života: »Kad bih želio nastaviti s usporedbom triju žena, jako bih se udaljio« (136) – tu rečenicu slijedi glasovita teza o nedokučivu mjestu sna. »Objašnjenja« Irmine patnje u Freudovu snu, kako kaže sanjač, »baš i nisu međusobno usklađena, pa se čak i isključuju« (145–146); iako se snovi ne tumače *en masse*, u slučaju sna o Irminoj injekciji Freud: 1) nije posve razotkrio cjelinu sna, mogla bi se »iz sna izvoditi daljnja objašnjenja i raspraviti nove zagonetke koje on postavlja« (147), 2) tumačenje sna uvijek ima praznina, »ne želim ustvrditi da sam posve razotkrio da je smisao sna njegovo tumačenje bez ikakvih praznina« (146), 3) praznine su *nužne* jer je jednim mjestom san »povezan s onim nepoznatim« (136). Logikom razbijenog kotla³ Freud je priskrbio razumsko objašnjenje nerazumne logike *snova*, no sada tu istu logiku razbijenog kotla zatječemo u Freudovoj argumentaciji o *tumačenju* snova: a) nije važno protumačiti *cijeli* san jer ionako primjenjujemo tehniku *en détail* – samo, čemu onda ograda o »daljnjim objašnjenjima« i »novim zagonetkama«? b) čak ni parcijalno tumačenje sna *ne treba* biti iscrpno, zbog toga što bismo se »jako udaljili« – piše Freud: »so käme ich weit ab«; c) parcijalno tumačenje sna i *ne može* biti iscrpno jer je cjelina sna nedohvatljiva.⁴ No Freud glatko prelazi preko tih objašnjenja – koja »i nisu međusobno usklađena« – stavljajući točku: »ovaj san [dakle san u cijelosti, op. a.] i nije ništa drugo« do »čitav ovaj obrambeni govor« (146). Pritom je »obrambeni govor [*das ganze Plaidoyer*]« zapravo niz *prizora* (*Bilder*) koje Freud povezuje u jedinstveno *značenje*: obrana Freuda-liječnika od optužaba koje mu je uputila Irma, a onda i Otto. No ako takvo tumačenje stoji, tada Freudu nipošto nije bio potreban san kako bi se premjestio »u stanje nekritičkog samopromatranja« zato što tijekom dana *nije bilo* »smetnji i potiskivanja« (105) koja bi tek noću izašla »na vidjelo« (*ibid.*).⁵ Preciznije govoreći, postojao je »neki snažan dojam koji je bio slučajno zaustavljen

³ »Čitav ovaj obrambeni govor – a ovaj san i nije ništa drugo – živopisno podsjeća na obranu čovjeka kojeg je susjed optužio da mu je vratio kotao u oštećenom stanju. Prvo, on ga je vratio neoštećenog, drugo, kotao je već bio probušen kad ga je posudio, treće, on nikad i nije posudio neki kotao od susjeda. No, utoliko bolje; ako će samo jedan od ova tri načina obrane biti prepoznat kao vjerodostojan, čovjek mora biti oslobođen« (Freud 2001: 146).

⁴ Derridaova je argumentacija na istom tragu, no posvećena je dijelu VII. poglavlja *Tumačenja*, tekstu koji je »enigmatičan baš kao i ono o čemu govori, *omphalos*. Smješta ga *en abyme*« (1998: 14).

⁵ Tomu smjera i Lacanovo pitanje-komentar: »kako to da je Freud (...) ovdje zadovoljan time što je izložio san koji se u potpunosti objašnjava zadovoljenjem želje koja nije ništa drugo nego predsvjesna, pa čak i sasvim svjesna?« (1991: 151).

tijekom svoje obrade« (105), o kojem Freud piše: »nije mi bio jasan taj moj neugodan osjećaj, *niti sam ga iskazao* [istaknula A. M.]« (131). Ono što Freud, doduše, jest iskazao – što, dakle, nije potiskivao – bilo je zapisivanje Irmine povijesti bolesti kako bi je »predao zajedničkom prijatelju dr. M-u, osobi koja je u ono vrijeme u našem krugu vodila glavnu riječ«. Toj istoj osobi dr. M.-a »osvetio« se u snu »riječima besmislenog tješnja« (141) koje su mu izlazile kroz usta zato što dr. M. »nije poznavao histeriju« (140) i bio je »rješenjem za Irminu bolest onoliko malo zadovoljan, koliko i sama Irma« (141). Ukratko, Freudovo se tumačenje zadovoljava konstatacijom kako se sanjač samo branio pred optužbom da snosi svu odgovornost za Irmin djelomičan oporavak: »pacijentica je izgubila svoju histerijsku strepnju, ali ne i sve svoje somatske simptome« (131). Međutim, ako je dr. M.-u već upućena *povijest bolesti*, za kojeg je *suca* odsanjan »das ganze Plaidoyer«?

Nismo prvi koji iskazujemo nezadovoljstvo Freudovim tumačenjem sna o Irmi.⁶ Kao što primjećuje Cynthia Chase, »san nipošto nije opis ili prikaz želje; on je ispunjenje želje – ne tek konstativni ili kognitivni proces, nego performativni proces« (1987: 995). Freud je upravo tako, nedvosmisleno i sažeto, naslovio treće poglavlje *Tumačenja*: »San je ispunjenje želje [*Der Traum ist eine Wunscherfüllung*]« (2001: 148). Uz to, na kraju analize sna o Irmi ograđuje se i uvodi važnu distinkciju, koju sâm ne poštuje: »Ich will nicht behaupten, daß ich den Sinn [smisao, op. a.] dieses Traumes vollständig aufgedeckt habe, daß seine Deutung [tumačenje, op. a.] eine lückenlose ist« (*ibid.*: 146). Drugim riječima, »san, 'rad sna', jest nekakvo djelovanje nad značenjem« (Chase 1987: 995), ali i dalje ostaje nepoznanicom tko djeluje i kakvo se značenje tim djelovanjem proizvodi – osim, dakako, samog djelovanja, tj. autoreferencijalnog teksta sna.

Šezdeset godina nakon sudbonosne noći 23/24. srpnja 1895. Lacan je vrlo blagonaklon prema raskoraku između onoga što Freud *tvrdi* da čini i onoga što *čini* dok tumači svoj san. Za početak, fokusirao se više na korespondenciju Freuda i Fliessa⁷ nego na bilo što drugo. Izdvojimo navod koji dobro ilustrira kamo smjera Lacanova obrana:

⁶ Oprezne korekcije stižu još 1908. od Freudovih učenika, među kojima je Karl Abraham čije je tumačenje u skladu s mitom o praocu prahorde koji je prisvojio sve žene, ukratko, »seksualna megalomanija« (Dolar 2010: 45). Drugo zanimljivo tumačenje, u povijesti psihoanalize prekretničko, ponudio je Erik Erikson, a može se sažeti u tezu o »usporednim trudnoćama koje se bore za prevlast« – jedna je Freudove supruge Marthe, a druga sama Freudova »trudnoća« sa psihoanalizom. O tome detaljnije vidi u: Dolar 2010: 50–51.

⁷ Fliess se krije iza »jednog dragog prijatelja« koji »već godinama poznaje moje radove od njihova začetka, kao i ja njegove«. U jednom je razgovoru Freudu »natuknuo određene ideje o seksualnoj kemiji« (Freud 2001: 142).

Kad se sve zbroti i oduzme, Freudova se samoanaliza odvija unutar tog dijaloga. Zbog toga je Freud Freud i zahvaljujući tomu mi o tome danas razgovaramo. Sve ostalo – znanstveni i svakodnevni diskurs, formula trimetilamina, sve ono što znamo i što ne znamo – sva je ta zbrka na razini ega. Može tvoriti prepreku, ali isto tako može uputiti na to što se upravo uspostavlja, to jest na taj golemi diskurs upućen Fliessu (...) Freudov razgovor s Fliessom, taj fundamentalni govor, koji je istodobno nesvjestan, ključni je dinamični element. Zašto je tada nesvjestan? Zato što beskrajno nadilazi to što njih obojica, kao pojedinci, mogu u taj čas o njemu svjesno pojmiti. Napokon, oni su samo dvojica neznatnih znanstvenika poput drugih i razmjenjuju zapravo vrlo čudne ideje. (1991: 122)

San o Irminoj injekciji, dakle, važniji je kao san u koji je već uključen Fliess kao subjekt za kojeg se pretpostavlja da zna (*sujet supposé savoir*), a ne tek kao san-uzorak tumačenja; *smisao* sna sastoji se od prijenosa između Freuda-psihoanalitičara i Fliessa-kolege liječnika. Podršku za takvo čitanje daje nam sličnost s jednom vrstom snova koju je Freud prepoznao mahom kod svojih pacijenata pošto bi im iznio tezu o snu kao ostvarenju želje. Te je snove nazvao »protuželjama snova«, a za njih je karakteristično da »kao sadržaj imaju uskraćenje neke želje ili događanje nečega očito neželjenog« (Freud 2001: 185). Kao što je »pokretačka snaga ovih snova (...) i želja da ja [Freud, op. a.] nemam pravo« (*ibid.*: 186), tako je »pokretačka snaga« sna o Irminoj injekciji, u jednom čitanju, bila želja da se pod svaku cijenu dokaže kako Fliess ima pravo.⁸ U nastavku, međutim, Lacan razvija vrlo suptilnu argumentaciju, tvrdeći da je »pokretačka snaga« sna isključivo Freudova profesionalna strast ne bi li dokazao kako upravo on ima pravo – da je psihoanaliza jedino rješenje (*Lösung*) Irminih simptoma. Kao što je istaknuo Mehlman, »ako je Freud i sklon previdjeti prijenos u analizi svojega uzorka sna (...), prijenos nipošto ne previđa Freuda« (1976: 43).

⁸ Usp. Mehlman 1976: 44 i Dolarov komentar: kad je »Fliess, Freudov veliki uzor, njegov veliki Drugi, napravio početničku pogrešku« (2010: 48) s gotovo tragičnim posljedicama, zaboravivši izvaditi gazu tijekom operacije nosa njihove pacijentice Emmee Eckstein – pacijentice koja čini jednu komponentu Irme kao ženske figure (*Sammelperson*) – Freud ga je svesrdno nastojao obraniti: »nije više posrijedi Freudovo samoopravdanje (...) nego prije veliko premještanje: naime, onaj čiju čast treba opravdati jest Fliess. (...) taj nam se san u tom svjetlu može pokazati kao san analizanta, kao transferni san, kao san o analitičaru, o odnosu prema subjektu za kojeg se pretpostavlja da zna, i to upravo u točki kad se pokazalo da ne zna« (*ibid.*: 49).

LACANOVA RUTA: OTKRICE ŽUDNJE

U 13. i 14. sesiji *II. seminara* [1955] (1991) Lacan u nekoliko navrata naglašava kako Freudov odabir sna o Irminoj injekciji nadilazi puke povijesne okvire psihoanalize, kako je, štoviše, taj san dragocjen po tome što je svakom čitatelju *Tumačenja snova* ulaz u tu glasovitu knjigu, pa i u psihoanalizu u cjelini: »on [Freud, op. a.] već sanja za zajednicu psihologa, antropologa« (1991: 170). Kada ga, dakle, Lacan čita, čita ga uzimajući tu činjenicu u obzir,⁹ združujući tako u jedinstven tekst ne samo san nego i njegovu interpretaciju te Freudov autorsko-znanstveni projekt: »tu je Freud koji sanja bivajući istodobno Freudom koji traga za ključem sna. Zbog toga je ključ sna isto što i ključ neuroze i ključ do lijeka« (*ibid.*: 157). Kao što vidimo, Lacan barata vrlo nijansiranim naratološkim aparatom *avant la lettre* i razlučuje između Freuda-junaka vlastita sna, Freuda-pripovjedača i Freuda-začetnika psihoanalitičke teorije i prakse.¹⁰

234

U Lacanovu čitanju san se sastoji od dvaju vrhunaca: prvi je trenutak kada Freud-junak, dok pregledava Irmina usta, na desnoj strani ugleda nešto jezivo: »bijelu mrlju i nosne školjke, prekrivene krastama« (Freud 2001: 136). Odobravajući »izvršnu primjedbu« (1991: 155) Erika Eriksona, Lacan se također zaustavlja pred logičnim pitanjem: zašto se na tome mjestu Freud nije probudio? Drugi vrhunac sna nalazi se na samom kraju, kada Freud pred sobom ugleda formulu »otisnutu masnim slovima«: trimetilamin. Lacanovo vrtoglavo čitanje Freudova sna predstavlja publici tri poretka ili registra: imaginarni, simbolički i realni. Njih valja razmatrati kao tri razine čitanja Freudova teksta sna koje, svaka na svoj način, tumače što se događa s Freudom-junakom sna, Freudom-pripovjedačem i Freudom-ocem psihoanalize.

Imaginarni poredak objašnjava konstituciju *ega*. U taj registar Lacan smješta nekoliko figura. Prva i najvažnija odnosi se na metaforičko *stapanje* ženskih osoba u jedinstvenu figuru Irme.¹¹ Feminističkoj kritici, koja je lovila

⁹ »To je ključno – ne možemo interpretaciju odvojiti od činjenice da je Freudu taj san naš prvi korak prema ključu sna. Upravo se nama Freud obraća kad izrađuje tu interpretaciju« (Lacan 1991: 163). Ovdje podsjećamo da isto vrijedi i za Lacanovu uređivačku politiku *Spisa (Écrits)* u odnosu na »Seminari o 'Ukradenom pismu'«, sa svim konzekvencijama koje iz toga slijede.

¹⁰ Iako bi se moglo činiti da Lacan nastoji rekonstruirati autorsku intenciju teksta sna, to je daleko od njegove namjere: »Morate početi od teksta, početi tako da se prema njemu odnosite onako kako Freud to čini i kako preporučuje – kao prema svetim zapisima. Autor, zapisivač, samo drži pisaljku i drugi je po važnosti« (1991: 153).

¹¹ Irma kao *Sammelperson* sastoji se od nekoliko žena: Irme, »njezine prijateljice koju je Freud htio liječiti, Freudove najstarije kćeri, pacijentice koju je Freud ubio, djeteta iz Instituta

Freuda-junaka u snu za svaku riječ, promaknulo je kako Freud-pripovjedač i tumač u nekoliko navrata ironizira sâm sebe zbog, kako ih Lacan naziva, »imaginarnih sljeparija« (1991: 154) o ženama, sljeparija koje su proizvod (Freudova) *ega*. Tako, na primjer, Freud pripovijeda: »Tada sam mislio (što se poslije pokazalo netočno), kako je moja zadaća iscrpljena time da bolesnicima objavim prikriveni smisao njihovih simptoma« (2001: 133). Ubrzo slijedi autoironičan komentar: »Ovoj sam zabludi, sad već sretno prevladanoj, zahvalan jer mi je olakšala egzistenciju u jednom razdoblju u kojem sam, uza sve svoje neizbježno neznanje, trebao postizati uspjehe u liječenju« (*ibid.*: 134). Pridružimo tomu ispriku u fusnoti koju valja čitati na pozadini netom navedene prolepse: »neka se zbog moje isprike spomene, da ih obje [Irmu i suprugu, op. a.] mjerim prema idealu dobre, poslušne pacijentice« (*ibid.*: 136). Ukratko, feministička kritika

navodi upravo one prijekore koji se objelodanjuju u samom snu, ali ne kao Freudova teorija, nego kao element što ga sam Freud podvrgava kritici i izlaže samoironiji. Upravo njegovo nametanje svojega »rješenja«, njegova pretjerana terapijska revnost, želja za terapijskim uspjehom, samoopravdanje protiv kritika – to je ipak ono što sâm Freud analizira, izlaže, pretresa kao elemente svog sna – i to je ono što ga u snu vodi u argument kotla. (Dolar 2010: 52)¹²

235

I Lacan se podsmijehuje zapjenjenim filipikama na Freudov račun, razlikujući ženskost kao mnogo složeniji otpor od *kulturološkog tumačenja* otpora pojedinih žena; potonji u krajnjoj liniji esencijalizira ženskost tako što ga svodi na jedan njegov kulturnopovijesni izraz: »U biti, otpor koji ovdje imamo jest ženski tip otpora. Autori ga obilaze govoreći o takozvanoj viktorijanskoj ženskoj psihologiji« (1991: 153). Podršku toj korekciji čitanja feminističke kritike nalazimo i u dijelu Freudove analize sna. Glasovita fusnota o pupku sna odnosi se na rečenicu: »*Potom se usta ipak posve dobro otvaraju*; ona bi ispričala više od Irme« (Freud 2001: 136). Drugim riječima, ženskost se ovdje uvodi kao spona, kao most koji spaja nedokučivost jedne točke sna i »nespoznato«, ženskost se, dakle, smješta na samu granicu epistemologije i ontologije. Ženskom otporu još ćemo se vratiti, a sada ćemo prijeći na drugu imaginarnu figuru sna.

Kassowitz, dadilje koja je pokušavala sakriti zubalo dok ju je Freud pregledavao te, konačno, Marthe« (cit. Anzieu prema Migiel 1990: 23).

¹² Kritika feminističke kritike kod Dolara obuhvaća Monique Schneider i Saru Kofman, meni u ovom trenutku, nažalost, nedostupne naslove.

Ako je Irma zbir *imaga* ženskosti kojim se Freud nipošto ne zadovoljava,¹³ nastavlja Lacan, onda ne smijemo propustiti prepoznati u Freudu-junaku zbir svih raspoloživih znanja, a čine ga likovi liječnika okupljeni oko Irme. Nakon što je u Irminu grlu ugledao strašan prizor – strašan tim više što se u nj slijeva veći broj tjeskoba koje je Freud iskusio i kao otac, suprug, liječnik i psihoanalitičar – Freudov se *ego*, kaže Lacan, doslovno »raspada«: »Ovdje nemamo posla s prethodnim stanjem ega, nego doslovno sa spektralnim razlaganjem funkcije ega. Vidimo da se pojavljuje niz egā« (1991: 165). Dr. M., Otto i Leopold Freudovi su kolege s kojima se u jednom trenutku rada i/ili života Freud *poistovjećivao*, no kako svaki od njih spekulira i pokušava sabrati sve svoje liječničko znanje i iskustvo ne bi li dijagnosticirao izrasline u Irminu grlu, tako se jedna za drugom dijagnoze urušavaju, međusobno se poništavaju, a liječnici bivaju ili osramoćeni ili predmet poruge (usp. logiku probušenog kotla). Svaki je od trojice liječnika važan jer je »svaki od njih mjesto identifikacije kojim se oblikuje ego« (*ibid.*: 156) i ima podjednak udio u gluposti o Irminoj dijagnozi, dok je »simbolički otac neokrnjen zahvaljujući toj podjeli funkcija« (*ibid.*). Izrasline s kojima medicina *ne zna* što bi i koje stavljaju na kušnju njezine dosege Lacan smješta u poredak realnog; one su »objekt tjeskobe *par excellence*«, kad se s »takvim nečim suočite, prestaju sve riječi i ruše se sve kategorije« (*ibid.*: 164). Tek pošto je zavirio u usta – Lacan neće propustiti priliku da istakne višestruku *sličnost* između usta i ženskoga spolnog organa, pri čemu jedino prvi može govoriti (umjesto drugog?), odakle i logika *premještanja*¹⁴ – tek tada, naime, Freudova samoanaliza uspijeva obići *ego* i fokus premješta na simbolički registar. Ukratko, ako je Freud-junak protagonist imaginarnog poretka, Freud-pripovjedač upravlja njegovim ponašanjem ne odustajući od svoje želje – da je rješenje Irmine patnje *talking cure*. U tom smislu Mehlman naglašava kako je »otkriće

¹³ »Slutim da ovaj dio nije bio dovoljno temeljito protumačen, da bi se slijedio svima skriven smisao. [*Ich abne, daß die Deutung dieses Stückes nicht weit genug geführt ist, um allem verborgenen Sinne zu folgen.*]« (Freud 2001: 136) – dakle smisao skriven i samom Freudu.

¹⁴ Premještanje je dodatno motivirano činjenicom da je u bizarnoj koncepciji otorinolaringologa Fliessa nos u uskoj vezi s etiologijom histerije i ženskom seksualnošću; u snu se nos premješta u grlo (»nosne školjke«), svjedočeći o metonimijskoj vezi ženske seksualnosti i govora, a formula trimetilamina, također Fliessov prilog teoriji seksualnosti, sastavni je dio »određene ideje o seksualnoj kemiji, te (...) jedan od proizvoda pri razmjeni seksualnih tvari« (Freud 2001: 142). Tom kompleksu metafora i metonimija Lacan dodaje još jednu pojedinost, naime minilekciju iz organske kemije koja se približava zagonetki povraćanja »mladahne udovice« (Freud 2001: 142) Irme – trimetilamin nastaje kad muško sjeme odstoji na zraku i ima *miris* amonijaka.

psihoanalize bilo neodvojivo od rušenja tog poistovjećivanja, udaljavanja od Fliessove 'znanosti'« (1976: 44), dok Lacan u taj odmak ubraja i Freudovo distanciranje od biologije.

Simboličko značenje san stječe već od pojave riječi *Lösung*, ona je skopčana s ustima koja se »ipak posve dobro otvaraju« iako izgovaraju otpor. Njemački, francuski i engleski jezik čuvaju polisemiju te riječi (rješenje i otopina). U skladu s tim Lacan ističe kako Irma ne prihvaća rješenje, ono koje je Freud »naslućivao, koje joj se nije učinilo prihvatljivim« (Freud 2001: 131) i zbog čega je prekinuo liječenje. Taj otpor (*Widerstand*) Lacan nepogrešivo smješta na razinu interpretacije – on je »učinak ega« (1991: 127). Drugim riječima, Irma nije ni mogla prihvatiti interpretaciju jer je ona bila preuranjena u odnosu na prijenos, a njegovoj sabotaži uvelike su kumovale obiteljske veze. Rješenje koje se nameće masno otisnutim slovima kemijska je formula trimetilamina. Ta je formula drugi vrhunac Freudova sna, a Lacan je čita autoreferencijalno: »Nema druge riječi, nema drugog rješenja tvog problema osim riječi« (1991: 158) – cijelu strukturu sna orkestrira netko izvana, neki N koji na se veže druge spojeve, dušik ili azot (grč. *ázōtos*: beživotan), tj. Nitko. Upravo pred njim, Ni Pred Kim, Freud održava obrambeni govor. Tu se susreću Freud-pripovjedač i Freud-otac psihoanalize, pred zakonom označitelja, a to pak »više nije pitanje Freuda« (*ibid.*: 155).

Formula trimetilamina, $N(CH_3)_3$, dakle, isključuje Freuda. Lacanu je došla kao naručena zato što dvaput ponavlja trijade, koje je Lacanu stalo istaknuti tijekom cijelog tumačenja sna, pa i kada to ide na račun preračunavanja (usp. 11. bilješku): tri su žene stopljene u figuri Irme, liječnički se trojac okuplja oko Freuda i Irme, tri su Freudove kćeri i po trima su obiteljskim prijateljicama dobile imena. Budući da se *javlja* netom nakon što sva trojica liječnika izgovore medicinske besmislice, tj. »upravo kad se sanjačev svijet sunovrati u najveći imaginarni kaos«, ona je signal da »u igru ulazi diskurs, diskurs kao takav, neovisan o svojem značenju, jer to je bezglavi diskurs«. Javlja se glas koji je »ničiji glas« (*ibid.*: 170). To je, poantira Lacan, glas nesvjesnog, glas simboličkog poretka, a on dolazi *izvana*, te i jest i nije dio subjekta.

FEMINISTIČKA RUTA: PUPAK SNA I ŽENSKOST

Sve interpretacije sna o Irmi koje smo dosad iznijeli – osim Lacanove – iscrpljuju se u ponudi sadržaja: »samoopravdanje, seksualna megalomanija,

transferni odnos prema Fliessu (i možda latentna homoseksualnost), patnja histeričarke, identifikacija s pacijenticom i njezinim simptomom« (Dolar 2010: 55). No kao što je upozorila Chase (1987), a poslije i Dolar (2010), oboje uzimajući Freuda za riječ, san je ispunjenje želje. U klasičnoj lakanovskoj doktrini, međutim, želja je po definiciji nezadovoljiva, ona je u najmanju ruku »želja Drugog«, dakle autoreferencijalna, stoga je nijedan ponuđeni sadržaj – pa bio on i tumačenje sna – nipošto ne zadovoljava.¹⁵ Na to je uputio i Freud u vezi s vlastitim snom: »Ich will nicht behaupten, daß ich den Sinn dieses Traum vollständig aufgedeckt habe, daß seine Deutung eine lückenlose ist« (2001: 146). *Smisao* sna uvijek nadilazi značenje sna, značenja se mogu beskonačno umnožavati,¹⁶ ali *smisao* sna uvijek je *smisao* za Drugog, koji poručuje samo jedno: želi!¹⁷ To je *misao* vodilja koju Shoshana Felman prinosi čitanju sna o Irmi *via* de Man: »svi tekstovi pripovijedaju nemogućnost čitanja kao točku neuspjeha *iz koje zahtijevaju* da ih se *čita*, iz koje upisuju paradoksalnu nužnost čitanja« (1985: 53–54).

Ako čitati znači »sudjelovati u procesu kolebanja značenja«, ako čitati znači »pokušavati zauzdati *naš pad unutar jezika* ili se s njim izmiriti« (*ibid.*), tada je svakako prvi uvjet čitanja sâm »pad u jezik«. Pad u jezik, prema Lacanu, nosi sa sobom podvrgavanje zakonu falusa: »spolna je razlika zakonodavna podjela koja stvara i reproducira svoje kategorije« (Rose 1985: 41). Zato Lacan radikalno mijenja Saussureov model *znaka* (označitelj – označeno), zamjenjujući ga shemom *algoritma* s označiteljima,¹⁸ i to napose *razliku* između dvaju označitelja, muškarac i žena, što ilustrira natpisom *iznad* vrata toaleta (*Hommes – Dames*): »Baš svako biće koje govori« (cit. Lacan prema Rose 1985: 42), nastavlja Rose, »mora se svrstati na jednu ili drugu stranu te podjele« (*ibid.*). Iz toga slijedi i definicija subjekta kao »označitelja za drugog označitelja«.

Taj vrlo jezgrovit odlomak o lakanovskom razumijevanju spolne razlike uveli smo zato što je to razumijevanje teorijsko zaleđe Shoshane Felman na

¹⁵ Zato se nikako ne možemo složiti s Derridaovom tvrdnjom da je *smisao* teksta tumačenja tog sna »već neko vrijeme iscrpljen golemom analitičkom literaturom širom svijeta koja ga je podvrgnula ulogu i istrazi iz svakog kuta« (1998: 5).

¹⁶ Za to je vrlo indikativna pomna analiza Marilyn Migiel (1990).

¹⁷ Glasoviti san »duhovite pacijentice«, supruge veletrgovca mesom (usp. Freud 2001: 174–178), instruktivan je baš za ovaj aspekt žudnje, a njegovo čitanje na tragu autoreferencijalnosti donosi Chase (1985).

¹⁸ »Algoritmirati znak, neka nam bude dopušten taj izraz, u praktičnom smislu znači spriječiti ga da funkcionira kao znak. Čak bismo mogli reći da je uništen čim je uspostavljen« (Lacoue-Labarthe i Nancy 1992: 34).

pozadini kojeg analizira san o Irmi, napose *pupak* sna. Felman se te pojedinosti prihvatila zato što je ona, s jedne strane, konstitutivna za svaki san te, s druge, zato što je prvi san iz kojeg Freud »izvodi psihoanalitičku teoriju snova« (1986: 57) usko *povezan* s pitanjem ženskosti na koje psihoanaliza nije dala odgovora. Njezina argumentacija počinje uočavanjem sličnosti i razlika između udovice Irme i trudne Freudove supruge Marthe: zajedničko im je to što su nezadovoljne, a razlikuje ih to što je jedna *ispunjena* – brakom i djetetom – a druga nije. Nezadovoljstvo ili bol – obje »*pate od maternice*« (61)¹⁹ – dakle valja tražiti izvan kulturnih definicija »sretne žene«. Tako je pupak, s jedne strane, metafora »*otpora sna razumijevanju*«, a, s druge, sinegdoha trudnoće i rođenja, označavajući »istodobno *prekid* i *povezanost* majčina tijela koje rađa i novorođenčeta«. No pupak dobiva i novu ulogu teorijskog *čvora*, »središnjeg teorijskog zaključka« (63), u posljednjem poglavlju *Tumačenja*:

I u najbolje protumačenim snovima često se jedno mjesto mora ostaviti u tami, jer se pri tumačenju zamjećuje da tamo počinje klupko misli sna koje se ne želi odmotati, ali koje sadržaju sna nije također predalo [geliefert] niti kakvih daljnjih doprinosa. To je tada pupak sna, mjesto na kojem se on nastavlja u nepoznato [an der er dem Unerkannten aufsitzt]. Misli sna, na koje se nailazi pri tumačenju, moraju posve općenito ostati bez završetka i razgranati se na sve strane u zapletenost našeg misaonog svijeta, nalik na mrežu. Potom se iz jednog gušćeg mjesta ovog spleta uzdiže želja sna, kao gljiva iz svog micelija. (Freud 2001: 561)

239

Felman »ne može dovoljno naglasiti« važnost »*podudarnosti*« iznalaska teorijskih koncepata pupka sna i sna kao ispunjenja želje, koji su, prisjetimo se, iznikli iz »*strukturnog ženskog čvora*« što ga muško rješenje »ne može razvezati« (64). Taj čvor

ne upućuje na mogućnost identifikacije bilo kojeg danog ženskog identiteta, nego na neiscrpnost, neobjašnjivost *ženske razlike*: razlike na koju nailazi Freud kao muškarac, liječnik i tumač; isprva je doživljava kao negativan otpor, a potom je asocijativno povezuje s neiscrпношću, neobjašnjivošću samog *čvornog mjesta*, samog pupka sna. (Felman 1985: 64)

No Freudova argumentacija nije išla tako glatko i pravocrtno, štoviše, zamjećuje se stanovit »skok« (Derrida 1998: 5). U bilješci u kojoj najavljuje pupak sna Freud sâm sebi naprasno *oduzima riječ* (Felman piše: »presijeca

¹⁹ Irma je histeričarka (grč. *hystéra* – maternica).

interpretacijski tijek asocijacija« (65)): »Kad bih želio nastaviti s usporedbom triju žena, jako bih se udaljio [dakle usporedba se *može* nastaviti i *može se nekamo* stići]. – Svaki san ima najmanje jedno mjesto na kojem je nedokučiv, slično pupku« (Freud 2001: 136). Mjesto kojem Felman pripisuje teorijsku težinu glasi: »tamo počinje klupko misli sna koje se *ne želi odmotati* [istaknula A. M.], ali koje sadržaju sna *nije* također *predalo* [geliefert, istaknula A. M.] niti kakvih daljnjih doprinosa« (*ibid.*: 561). Ako smo i skloni zažmiriti na nedosljednost Freudove argumentacije – klupko misli sna pruža otpor odmotavanju, no one i nisu informativne – ipak moramo zaključiti da pupak sna kao teorijski koncept *ne izranja* iz tumačenja sna o Irmi, nego je tumačenju tog sna *priključen*, jer pisac nije želio nastaviti s usporedbom triju žena – iako je *mogao*. Drugim riječima, tek čitalačka gesta Shoshane Felman *povezuje*, prvo, nedostatak potrebe za čitanjem strukturnog čvora *Sammelfigur* s nemogućnošću njegova čitanja i, drugo, nemogućnost razvezivanja pupka sna općenito s nemogućnošću razvezivanja *Sammelfigur*. Autorica se ne zadovoljava ograničenom logikom da poznato određuje koordinate čitljivosti nepoznatom (*Unerkannten*); ona nepoznato premješta u nedokučivo (*unergründlich*). Međutim, taj čitalački manevar ne zadržava u okvirima čitateljeve (čitateljjičine?) odgovornosti, nego ga proglašava konstitutivnim dijelom sna: »Otporom žena, drugim riječima, san *uspostavlja vezu* s nečim novim, s nečim što ne zna, ne razumije ili čime ne može ovladati, ali s čime ipak nekako komunicira« (65). Komunikacija se ostvaruje u prizoru »usta koja se ipak posve dobro otvaraju«, samo kako bi sanjač ugledao strašne izrasline i čuo »pritužbu«: »Kad bi ti znao kakve bolove imam baš sada u vratu, u želucu i tijelu, sve me steže (*zusammenschnüren*)«. Uz to, Freudove *asocijacije* ne dovode (metonimijski) Irmina usta u vezu s pacijentičnim pritužbama i »nosnim školjkama«, nego s poželjnom pacijenticom koja bi »ispričala više od Irme«, dakle na snazi je metafora. Ipak, Felman ustraje na otporu čvora u koji su zapletene ženske pritužbe i bolovi, a potom negativni otpor čitanju čudesno preobražava u otpor samog (teksta) sna, otpor kojim može baratati jedino psihoanaliza:

Freud otkriva da otpor nipošto nije samo negativan, nego u pozitivnom smislu pregnantan koncept, da je otpor tekstualni čvor, čvorno mjesto nepoznate vrijednosti, pupak nepoznatog teksta, te da je psihoanalitički dijalog nov način i čitanja i rada na pregnantnosti tog nečeg nepoznatog i plodnosti tog otpora (Felman 1985: 66).

Tako dolazimo do seksualnosti kao »*neizrecive razlike*, kao *nesvodljive tjelesne rupe u jeziku*« (Felman 1985: 66), koju da san istodobno i ispisuje i briše: s

jedne strane, briše je »muškim rješenjem«, svim mogućim jezičnim sredstvima – od interpretacije Irminih bolova do (formule) trimetilamina; s druge strane, ispisuje ju u čvor, pupak sna, u »tekstualni pristup [nepoznatom, op. a.] kojim on [Freud, op. a.] ne vlada i čijim značenjem sasvim ne raspolaže« (Felman 1985: 67). Ukratko, poslužimo li se Barthesovom formulacijom da jezgrovito prikažemo odnos seksualnosti i sna,²⁰ autor sna itekako može htjeti napisati u tekstu sna (odsanjati) ono što se ne može pročitati. U Freudovu slučaju odsanjan je san koji se strukturira oko nečitljivosti ženske patnje nesvodljive na organske uzroke i otporne na interpretaciju.

De Manovo pitanje koje izlaže ranjivost Felmaničina čitanja sna o Irminoj injekciji »javlja se (...) na razini pupka. Što da radimo s manifestnom biseksualnošću te oznake, koja i odvaja i ujedinjava, i koja izmiče razlici između spolova? Pupak je presječen čvor i, kao takav, više je filozofski nego analitički« (cit. de Man u Felman 1985: 68). Zanimljivo je da se obrana Shoshane Felman, njezin *plaidoyer* (!), sastoji od istih elemenata i da upotrebljava istu strategiju kojom se branio Freud u snu. Kao što autorica priznaje, ona je uvukla (žensku) spolnu razliku u *čitanje* Freudova sna (iz ženske tjelesne patnje), a potom je de Man razoružao feminističko čitanje *pisanim* podsjetnikom na biseksualnu patnju, na pupak kao znak odvajanja tijela od tijela – na tijelu oba spola. Na taj je podsjetnik valjalo odgovoriti, baš kao što je Freud morao nekako odgovoriti na Ottov izvještaj o Irminu zdravstvenom stanju. Kao što je Freud pozvao kolege liječnike da pregledaju Irmino grlo – i pritom skupio niz argumenata kojima se oslobađa krivnje, ali koji u cjelini sastavljaju probušeni kotao – tako je Felman pozvala de Manove argumente o lirici, teoriji i čitanju, slijedeći napose njegove lekcije o nezaustavljivosti retorike – uzeti pojedinačno, oni oslobađaju Felman krivnje, ali u cjelini ne mogu odgovoriti odakle spolna razlika. Zatim je dovela u pitanje – de Manovo pitanje: »Moje jedino pitanje javlja se, da tako kažem, na razini pupka« (68) – je li to što slijedi pitanje ili izricanje pitanja (»Pitam što da radimo...«)? Već nedoumica u pogledu toga kako pročitati taj iskaz, konstativno ili performativno, nemogućnost odlučivanja *odakle* pitanje stiže (od de Mana čitatelja ili pisca) i komu je točno *upućeno* (Freudu, Lacanu, Felman ili psihoanalizi u cjelini) odvraća nas od de Manova »pitanja« i nuka da se zapitamo je li pupak filozofsko ili analitičko pitanje: »de Manov je pedagoški stav ili izazov u ovome: retorički se stroj ovdje ne zaustavlja (niti bilo gdje drugdje). Nastavi. Ne zaustavljaj se. Idi dalje« (Felman 1985: 70).

²⁰ U hrvatskom izdanju rečenica glasi: »autor (...) ne može htjeti napisati *ono što se neće čitati*« (Barthes 2004: 111).

Sada nastavljamo tako što ćemo se vratiti nekoliko koraka unatrag – nužan nam je povratak Freudu. Pišući »S onu stranu načela ugođe«, Freud kao da je de Manov učenik – on pokušava nastaviti, ići dalje, na zaustavljanje se; od IV. dijela najavljuje spekulaciju, »pokušaj da se neka ideja dosljedno iskoristi i da se iz znatiželje vidi kuda ona vodi« (Freud 1986: 151). Ta je ideja, ukratko, prisila ponavljanja i nagon smrti. Freud je tada nastojao riješiti »jednadžbu s dvjema nepoznanicama«: odakle spolna razlika i odakle seksualni nagon? Nagon smrti Freud je pridružio nagonima života »od samog početka« (184) – što je temeljito pokazao i Derrida (1987) – nezadovoljan onime što »u znanosti inače nalazimo o nastanku spolnosti«: objašnjenja je »tako (...) malo da se taj problem može usporediti s tminom u koju se nije probila ni zraka neke hipoteze« (*ibid.*). Hipotezu, doduše, nalazimo »na sasvim drugom mjestu«, ni manje ni više nego u – filozofiji:

ona je tako fantastična – sigurno je prije mit nego znanstveno objašnjenje – da se ne bih usudio navesti je ovdje kada ne bi ispunjavala onaj uvjet čijem ispunjenju mi težimo. Ona, naime, izvodi nagon iz *potrebe za ponovnim uspostavljanjem nekog ranijeg stanja*. Naravno, mislim na teoriju koju Platon u *Simpoziju* izgovara riječima Aristofana i koja ne obrađuje samo podrijetlo spolnog nagona, nego i njegove najvažnije varijacije u odnosu na objekt. (Freud 1986: 184–185)

242

»Presječeni čvor« koji predstavlja pupak tako nema ni filozofsko objašnjenje, na njegovo mjesto stupio je mit, a u Freudovoj inicijativi zamijenila ga je spekulacija. Freud je polagao velike nade u biologiju, to »carstvo neograničenih mogućnosti« (187), i tada nije mogao ni naslutiti »kakve će nam odgovore na pitanja koja smo joj postavili pružiti nekoliko desetljeća kasnije. Možda upravo takve koji će otpuhnuti čitavu našu umjetnu građevinu sklopljenu od hipoteza« (187–188). Međutim, kako je povijest pokazala, biologija nije ispunila velika očekivanja – trebalo je čekati strukturalnu antropologiju i Lévi-Straussa da se barem jedna zraka hipoteze probije kroz tminu ljudske seksualnosti.

Pupak »označava ono što nas razdvaja, razilaženja ne samo u pogledu našeg spola nego i naših odabranih kritičkih pozicija s obzirom na samu teoriju biseksualnosti: psihoanalizu« (Felman 1985: 70) – tako će Felman prerezati pupčanu vrpcu svojega čitanja Freudova sna i de Manova pisma, zaključujući: »Freud nastoji pronaći kontinuitet paradoksalne figure diskontinuiteta, povezanost nepovezanog. De Man, naprotiv, insistira na diskontinuitetu koji priječi kontinuitet, na razvezivanju povezanosti« (*ibid.*: 71).

Dosad smo vidjeli da su Freud i Felman poduzimali stanovitu obranu: Freud se prvo opravdavao poviješću bolesti upućenom dr. M.-u, zatim je

odsanjao obranu čiji je vrhunac bila Ottova nečista injekcija; Felman pak *javno* opravdava svoje čitanje Freudova sna, iznoseći sve dokaze iz de Manove literature u svoju korist. Nakon njih imamo još jedan kvazisudski slučaj na Sorboni 1991. godine, gdje se održao kolokvij »Pojam analize« i na kojem je izlagao Derrida. Tada je njegov »jedini alibi kojim zastupa nevinost ili svježinu svojega skromnog čitanja« (1998: 5) bio otpor – (psiho)analizi. Pred kojim se sudskim vijećem ili sucem svi oni odreda opravdavaju? Je li to organizirano, autoritativno tijelo i jesu li njegove odluke konačne, nepozive? Odakle Derridaova *désir de la résistance*: »oduvijek volim tu riječ [otpor, op. a.]« (*ibid.*: 2)?

DERRIDAOVA OBILAZNICA: OTPOR ANALIZI ANALIZOM

Felman je na tragu Freuda proglasila pupak sna neprotumačivom točkom iz koje izranja svaki san i kojom je san povezan s nepoznatim. Zato je Derridaov interes za pupak (sna) zapravo interes za otpor – tumačenju, analizi, psihoanalizi: »Može li se uvijek svaki 'otpor analizi' *svesti* na protumačiv status koji mu analitička teorija dodjeljuje ili koji ona analizira? Postoji li drugi otpor?« (1998: 1) Derridaov je odgovor da postoji.

Nasuprot Freudovoj prvoj uspostavi hipoteze o pupku sna na podlozi sna o Irminoj injekciji, Derridaa više zanima *prijelaz* s protumačivog (iako izvan ruke), tj. s »tajne koja se suprotstavlja analizi, ali se kao smisao daje analizirati« i stoga »ulazi pod psihoanalitički razum« (4), na neprotumačivo, što je Freud izložio u tijelu teksta *Tumačenje*. Neprotumačivost najtamnijeg mjesta sna ujedno je i mjesto iz kojeg niče želja »kao gljiva iz svog micelija«, stoga bi »mjesto podrijetla te želje bilo samo mjesto na kojem psihoanaliza nailazi na zastoj«, ono mora biti »ostavljeno u tami (*muss man oft eine Stelle im Dunkel lassen*)« (15). A to mjesto bilo bi čvor ili zapetljana masa niti, ukratko, neraščlanjiva sinteza. Zato Derrida upozorava na stanovit »zastoj« u psihoanalizi (grč. *analyein* – rastavljati, razrješavati) koji iznevjerava njezino ime te uopće »metodološku operaciju raspetljavanja i tehniku razvezivanja« (*ibid.*), postavivši Freuda pred »sudsko vijeće tradicionalne analize, pred njezine norme i zakone« (20).

No postulirati nedokučivost, neanalitičnost, neprozirnost za (psihoanalitičku) teoriju kao temelj na kojem će ona osoviti cijelu pojmovnu i metodološku konstrukciju prije je *politička* gesta nego teorijska; budući da

za psihoanalizu vrijedi »zakon« (9) da otpor analiziranog ima značenje u horizontu analitičkog procesa, taj zakon »svu analizu upisuje u odnos snagā i sve tumačenje u *politiku polemosa i erosa*, u zavodljivost (...) nesvodljivog *polerosa*« (*ibid.*). To onda dovodi do grananja tipova otpora i, u konačnici, do razjedinjenosti psihoanalitičkih škola.

Jedini način da se *odupre* tom konglomeratu (*poleros*) pruža »drugi pojam otpora« (10). Freud ga ne poima takvim, nikad i ne pomišlja da bi »otpor mogao biti nešto drugo od značenjski ispunjena otpora značenjski ispunjenoj analizi« (*ibid.*). Međutim, Freud ipak nailazi na »‘otpor analizi’ koji uobličava dvoje, i najotporniji otpor, otpor *par excellence*, hiperbolički otpor, i onaj otpor koji razjedinjuje samo načelo, konstitutivnu ideju psihoanalize kao analize otpora« (22). Taj je otpor glasovita prisila ponavljanja. U Derridaovu čitanju Freudova »S onu stranu načela ugone« prisila ponavljanja »bez sumnje definira otpor koji *nema značenja* i koji, nadalje, nije otpor« (23), dakle, on se »opire [kao] neotpor« (*ibid.*), »opire se analizi u obliku neotpora, u prvom redu zato što je *on sâm analitičke strukture ili vokacije*« (23). Derrida ga je *povezao* s neznačenjskom »spekulacijom« Freudova teksta i upravo u toj dimenziji »S onu stranu« izmiče klasifikacijama, odajući se šepanju, paralizirajući, ugodi odgode (usp. Derrida 1987: 338–353).

244

Ako se i libio izravno privesti »S onu stranu« u tabor književnosti, Derrida je sada ipak odlučan: i pupak sna i želja »izgovaraju [analizu] ništa ne kazujući, odgovaraju a da ne odgovore, bez izricanja ni *da* ni *ne*, kao u ‘Bartleby the Scrivener’ (...) *Radije ne bih*.« (1998: 24). Ako, dakle, psihoanaliza ovisi o »Radije ne bih« teksta sna, govora pacijenta, književnog djela itd., onda se njezina politika zasniva na *izolaciji* tog mjesta – ako već ne i njegova razrješenja; to je »otpor psihoanalize – psihoanalizi« (*ibid.*). Onomu što, međutim, pokušava raspetljati čvorove koje pojedinci, institucije, teorije itd. ostavljaju u tami Derrida posvećuje drugi dio djela *Resistances*. To je, naravno, dekonstrukcija, »mnogo bliža prvotnom značenju riječi *analiza*, koja etimološki znači ‘rastaviti’« (Johnson 1992: 5). No u slučaju nužde na koja vrata toaleta *hommes – dames* kuca dekonstrukcija?

Postavivši Freuda pred »sudsko vijeće tradicionalne analize, pred njezine norme i zakone« (Derrida 1998: 20), Derrida pretpostavlja da postoji neko tijelo, ma koliko heterogeno bilo, koje ne nailazi na poteškoće čitajući razliku, kao i to da razlika ne nastanjuje samo to tijelo. Dapače, razlika-unutar-sebe koja najviše uznemiruje tradicionalno tijelo analize upravo je dekonstrukcija. Ili možda ipak dekonstrukcija-kao-razlika-od-psihoanalize? Drugim riječima, ako je dekonstrukciji stalo rastaviti *poleros* psihoanalize, ne čudi što se utekla književnosti za pomoć, upravo onoj koja odgovara »Radije ne bih«.

Međutim, »kvaka 22« te geste čita se na pozadini enigmatične tvrdnje B. Johnson: »Da ljudska bića nisu podijeljena na dva biološka spola, vjerojatno ne bi bilo potrebe za književnošću« (1992b: 13). Upravo književnost ispisuje razliku – pa onda i spolnu – a da ne predviđa mjesto odakle je valja čitati. Zato će Johnson i imati potrebu intervenirati u Barthesovo čitanje Balzacove novele *Sarrasine*: »Smatrati kastraciju krajnjim pripovjednim otkrićem i nedvosmislenim uzrokom Sarrasineove tragedije, kao što to Barthes opetovano čini, znači čitati priču manje-više sa Sarrasineova motrišta« (*ibid.*: 9).

U glasovitoj studiji »Turn of the Screw of Interpretation« (1977) Shoshana Felman problematizira ograničeno razumijevanje spolnosti koje je kao neupitno uporište poslužilo kritičarima antifrojdovskog pristupa čitanju Jamesova *Okretaja zavrtnja*: »Ponavljajući primarni prizor značenja teksta kao podjele, kritičari nikako ne mogu njom ovladati ili iscrpsti samo značenje te podjele, nego tu podjelu mogu samo odigrati, izvesti, biti njezinim dijelom« (1977: 113). Spolnost, takva kakvu je otkrila psihoanaliza, nadilazi biološku reproduktivnu funkciju, ona je »podjela i djeljivost značenja; ona je značenje kao podjela, značenje kao sukob« (*ibid.*: 112), odnosno očituje se kao kratki spoj spolnosti i značenja. Frojdovsko čitanje koje priželjkuje Felman upozorava na nečitljivost razlike koju tekst ispisuje a da njome ne ovladava, tj. ne može je ni s kojega mjesta nadzirati. Ta se razlika očituje jedino u učincima koje je proizvela, na tijelima, na drugim tekstovima, te se nanovo ispisuje iz pera onih koji čitaju – uostalom, poput prodora nesvjesnog u kompromisnim formacijama: simptomā, snova, jezičnih omaški itd. Napokon, u nedostatku nadležnog tijela koje bi nam valjanost naših čitanja potvrdilo ili opovrgnulo, preostaje nam samo tu razliku čitati i ispisivati.

LITERATURA

- Barthes, Roland. 2004. *Užitak u tekstu, Varijacije u pismu*. Prev. Zvonimir Mrkonjić i Vanda Mikšić. Zagreb: Meandar.
- Brooks, Peter. 1984. *Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative*. Cambridge/London: Harvard University Press.
- Chase, Cynthia. 1987. »The Witty Butcher's Wife: Freud, Lacan, and the Conversion of Resistance to Theory«. U: *MLN* 102, 5: 989–1013.
- Derrida, Jacques. 1987. *The Postcard from Socrates to Freud and Beyond*. Prev. Alan Bass. Michigan: The University of Chicago Press.
- Derrida, Jacques. 1998. *Resistances of Psychoanalysis*. Prev. Peggy Kamuf, et. al. Stanford/California: Stanford University Press.
- Dolar, Mladen. 2010. *Oficirji, služkinje in dimnikarji*. Ljubljana: Analecta.

- Felman, Shoshana. 1977. »Turning the Screw of Interpretation«. U: *Yale French Studies* 55/56: 94–207.
- Felman, Shoshana. 1985. »Postal Survival or, the Question of the Navel«. U: *Yale French Studies* 69: 49–72.
- Freud, Sigmund. 1986. »S onu stranu načela ugođe«. Prev. Boris Buden. U: *Budućnost jedne iluzije i drugi spisi*. Ur. Gvozden Flego. Zagreb: Naprijed: 133–191.
- Freud, Sigmund. 2001. *Tumačenje snova*. Prev. Vlasta Mihavec. Zagreb: Stari grad.
- Freud, Sigmund. *Die Traumdeutung*. Internet. 20. listopada 2013.
- Holland, Norman N. 1989. »Ponovno otkrivanje Ukradenog pisma: čitanje kao lična transakcija«. Prev. Ivana Živančević-Sekeruš. U: *Književna kritika* 3/4: 21–34.
- Johnson, Barbara. 1992a. »Okvir referencije: Poe, Lacan, Derrida«. Prev. Marina Bricko. U: *Suvremena teorija pripovijedanja*. Ur. Vladimir Biti. Zagreb: Globus: 217–257.
- Johnson, Barbara. 1992b. *The Critical Difference. Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*. Baltimore/London: The Johns Hopkins University Press.
- Lacan, Jacques. 1991. *The Seminar of Jacques Lacan. Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954-1955*. Prev. Sylvana Tomaselli. New York/London: W. W. Norton & Company.
- Lacan, Jacques. 2006. *Écrits*. Prev. Bruce Fink u suradnji s Héloïse Fink i Russellom Griggom. New York/London: W. W. Norton & Company.
- Lacoue-Labarthe, Philippe i Jean-Luc Nancy. 1992. *The Title of the Letter. A Reading of Lacan*. Prev. François Raffoul i David Pettigrew. Albany: State University of New York Press.
- Mehlman, Jeffrey. 1976. »Trimethylamin: Notes on Freud's Specimen Dream«. U: *Diacritics* 6, 1: 42–45.
- Miguel, Marilyn. 1990. »Faltering on Demand: Readings of Freud's Dream of Irma«. U: *Diacritics* 20, 2: 20–39.
- Rabaté, Jean-Michel. 2010. »The Letter Against Literary Interpretation. Lacan's Critique of Literature«. U: *Umbr(a)*: 77–91.
- Ricoeur, Paul. 2005. *O tumačenju. Ogled o Freudu*. Prev. Ljiljanka Lovrinčević. Zagreb: Ceres.
- Rose, Jacqueline. 1982. »Introduction – II«. U: *Feminine Sexuality. Jacques Lacan and the école freudienne*. Ur. Juliet Mitchell i Jacqueline Rose. New York/London: W. W. Norton & Company: 27–57.

Abstract

RESISTANCE IN THEORY, READING, AND THE DREAM OF IRMA'S INJECTION

In this paper, the author takes up Freud's analysis of the so-called dream of Irma's injection to be an example *par excellence* of Freud's dream analysis. The analysis of this specific dream-work is crucial for understanding genealogy that is made of various contested readings between feminist and psychoanalytic criticism, on the one hand, and deconstruction, on the other. Freud's analysis and its impact on reading procedures outside psychoanalytic interests are being examined in order to gain insight into how they contribute to the politics of reading literary texts. Thus, the discussion will range from Freud and Lacan to Felman and Derrida.

Key words: interpretation of dreams, resistance to reading, navel of the dream, sexual difference, feminist literary criticism

